

Ružica Boškić, Tatjana Rakar, Metka Kuhar, Mateja Nagode

POTREBE SODOBNIH DRUŽIN IN DRŽAVNI VIDIK DRUŽINSKIH CENTROV V SLOVENIJI

UVOD

V zadnjih desetletjih smo priče intenzivni pluralizaciji in individualizaciji življenjskih potekov, skrbnemu načrtovanju starševstva, t. i. odgovornemu starševstvu in protektivnemu otroštvu kot drugi plati medalje, diverzifikaciji življenjskih stilov pa tudi intenziviranju pritiskov na trgu dela (Ule, Kuhar 2003). Ti dejavniki vplivajo na spreminjanje načina vsakdanjega življenja družin, zlasti družin z mlajšimi otroki. Recimo, zahteve sodobnega časa prinašajo vse večje vdore delovnega časa in delovnih obveznosti v čas, ki so ga družine v preteklosti preživljale skupaj (Kanjuo Mrčela, Černigoj Sadar 2007). Predvsem ženske so vse bolj v dilemi, kako kombinirati delo in družino, kajti v Sloveniji kljub prevladovanju dvokariernih parov ženske opravljajo nesorazmerno velik delež gospodinjinskih opravil in imajo (še vedno) več odgovornosti pri skrbi za otroka (Ule, Kuhar 2003, Renner *et al.* 2008, Humer, Kuhar 2010). Starši so tudi vse bolj negotovi glede tega, kaj je ustrezna vzgoja; pravila za vzgojo otrok (in tudi partnerstvo) si (s pogosto zahtevnimi procesi dogovarjanja) določa vsak par zase (Lasch 1979, Beck, Beck-Gernsheim 2006, Ule, Kuhar 2003).

V takem kontekstu sodobnega družinskega življenja oz. starševanja je zelo pomembno, da imajo starši na voljo kakovostno podporno socialno omrežje, še posebej na začetku starševske »kariere«. Zaradi individualizacije in vse večjih zahtev delovnega okolja ter hkrati starševanja se povečujejo potrebe družin po različnih storitvah, pa tudi po različnih oblikah povezovanja. Družina po navadi najprej

dobi podporo od ožjega sorodstva in tesnih prijateljev, potem se te povezave navzven širijo tudi na druge zveze – k širšemu sorodstvu, sosedstvu, svetovalnim službam v vrtcih in šolah ter raznim centrom, v katere pridejo starši po pomoč in svetovanje (Huwiler 1998). Tehnološki napredek je prinesel tudi nekatere nove vire opor za starše, na primer virtualna socialna omrežja, tj. omrežja, ki se vzpostavljajo s pomočjo komunikacijskih tehnologij (zlasti interneta) (Cipot Mal 2004). Starši, družine potrebujejo različne oblike podpor: »informativsko« (informacije o negi, zdravju otrok, izkušnje drugih staršev), »instrumentalno« (varstvo otrok, denarna pomoč), »čustveno«, »socialno« (druženje z drugimi starši; ta potreba je posebej izrazita pri starših, ki ostanejo po rojstvu otroka doma z njim).

Slovenske raziskave kažejo (npr. Ferligoj *et al.* 2002, Ule *et al.* 2003, Dremelj 2007, Rakar *et al.* 2010, Kuhar, Razpotnik 2010), da se družine in družinski člani po oporo še vedno v največji meri obračajo na ožje družinske člane in sorodnike. Krepitev zasebnih omrežij in splošna privatizacija življenja (t. i. obrat v zasebnost) (Ule *et al.* 2003) sta dobro dokumentirani strategiji vsakdanjega preživljanja v postsocialističnih državah (npr. Kovacheva 2006, Tomanović 2008). Tudi širše gledano, nekateri teoretiki in raziskovalci poznomodernih družb opozarjajo na povečevanje individualizma, atomizacijo, majhno socialno kohezivnost (npr. Putnam 2000). Vendar je po drugi strani vsaj za del »evropskega razvitega Zahoda« značilno (postmoderno) interesno in civilnodružbeno povezovanje (Inglehart 1997),

kot kažejo tudi številne dobre prakse, recimo družinski centri (gl. članek od Rakar, Boškic, Kuhar v tej tematski številki).

Na potrebe družin se odziva tudi država, in sicer z vrsto ukrepov za lažje zadovoljevanje vsakodnevnih potreb zahtevnega družinskega življenja in za izboljšanje kakovosti življenja družin in njenih članov. V Sloveniji politike s področja družine, otroškega varstva ter usklajevanja delovnega in zasebnega življenja omogočajo določeno prilagodljivost oziroma ponujajo možnosti za samostojno odločanje o načinu življenja posameznih družin. V tem kontekstu se izvajajo tudi številni dopolnilni programi za izboljšanje kakovosti življenja družin. Storitve za pomoč družinam so pomemben del slovenske družinske politike in so zapisane v Resoluciji o temeljnih oblikovanju družinske politike (1993) v delu o »dopolnilnih programih za izboljšanje kvalitete življenja družin«.

Država vpliva na ponudbo storitev za družine s svojo (javno) mrežo izvajalcev storitev in s podporo zasebnim (nejavnim) izvajalcem, ki storitve razvijajo in ponujajo v različnih programih. Konkretno: Direktorat za družino na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve prek javnih razpisov finančno podpre različne programe za pomoč družini. Različne programe in storitve za družine tako že več let izvajajo različne nevladne organizacije in tudi komercialni ponudniki. Ti v stikih s svojimi uporabniki – starši, družinami – identificirajo njihove potrebe in pripravijo ustrezne storitve, te pa potem zlasti nevladne organizacije prijavljajo na javne razpise za sofinanciranje.

Tako kot v drugih evropskih državah tudi v Sloveniji postaja vse bolj jasno, da je za sodobne družine najlažje, če lahko čim več potreb zadovoljijo na enem mestu. Zato v zadnjih letih nevladne organizacije in komercialni ponudniki vse bolj opozarjajo na potrebo po vzpostavitvi mreže družinskih centrov, ki bi po lokalnih skupnostih na enem mestu združevali različne storitve in podporne programe za družine. Na te pobude se je odzvala tudi država v letu 2012 že z drugim razpisom Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve za sofinanciranje družinskih centrov (gl. uvodnik v tej

tematski številki), ki naj bi zagotavljali najbolj raznovrstno podporo družinskemu življenju.

Država s tem aktivno vpliva na to, kaj v Sloveniji razumemo z izrazom družinski center. Namreč, da bi bila lahko neka ustanova v Sloveniji opredeljena in sofinancirana kot družinski center, mora zadostiti merilom, ki jih opredeljuje država. Ti so opredeljeni v vsakokratni razpisni dokumentaciji. Najnovejša definicija Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve opredeljuje družinski center takole (MDDSZ 2012):

... podporna institucija za vse družinske člane, ki deluje preventivno in izvaja vzgojno-izobraževalne delavnice, predavanja, pogovore in tematske diskusije, delo v manjših skupinah, študije primerov, igro vlog, predstavitev ustreznih filmov, literature, spletnih strani in drugo. Je središče druženja različnih generacij, prostor za kakovostno nadgradnjo krepitvi socialnih vlog posameznika, izmenjavo dobrih praks in pozitivnih izkušenj.

Da bi družinski center dobil državno subvencijo, mora v svojem programu po najnovejših merilih (več o različnih merilih v članku Kobal Tomc, Narat, Žiberna v tej tematski številki) zagotavljati enakomerno zastopanost teh vsebin (*ibid.*):

- vzgoja za družino (priprava na prihod novega družinskega člana in vzgoja za pozitivno starševstvo),
- izboljšanje komunikacije v družini,
- programi za osebno rast otrok in mladostnikov,
- programi za ustvarjalno skupno preživljanje skupnega časa in medgeneracijsko druženje,
- organizirano občasno varstvo otrok,
- izvajanje počitniških aktivnosti za otroke,
- priprava na skupno življenje.

Namen članka je ugotoviti, koliko se državna opredelitev družinskih centrov sklada s potrebami družin, kot so jih starši nakazali v dveh raziskavah, in sicer v »Raziskavi o potrebah družin po različnih oblikah storitev« (Rakar *et al.* 2010) in v raziskavi »Potrebe staršev s predadolescentnimi otroki v Sloveniji« (Kuhar, Razpotnik 2010). Pri tem ne tematiziramo sicer zelo relevantnih potreb staršev, otrok, družin

po zdravstvenih storitvah, storitvah, povezanih z reševanjem stanovanjskih vprašanj, (rednim) dnevnim varstvom predšolskih otrok ipd. Zanimajo nas »zgolj« potrebe, ki lajšajo vsakodnevno življenje družin in se ne nanašajo na delovni proces in zaposlitev staršev ter na izobraževalni sistem, vendar pa oboje posredno zadevajo – torej potrebe, ki jih (vsaj potencialno) lahko zadovoljujejo družinski centri. Pri tem puščamo ob strani tudi sicer zelo relevantno vprašanje, kako bodo družinski centri lahko izpolnjevali svoje naloge glede na dobljena finančna sredstva.

Na podlagi zahtevanih vsebin, ki jih morajo izpolnjevati ponudniki, da so lahko sofinancirani kot družinski centri, in na podlagi rezultatov obeh raziskav o potrebah družin skušamo v članku odgovoriti na dve vprašanji:

1) Katere potrebe staršev, družin s predšolskimi in šolskimi otroki lahko zadovoljijo programi družinskih centrov, kot jih opredeljuje ministrstvo v okviru zahtevanih vsebin?

2) Katerih v obeh raziskavah identificiranih potreb družin s predšolskimi in šolskimi otroki ti programi ne morejo zadovoljiti?

»Raziskava o potrebah družin po različnih oblikah storitev« (Rakar *et al.* 2010) je bila izvedena leta 2009 v okviru Inštituta RS za socialno varstvo (v nadaljevanju raziskava IRSSV). V raziskavi je bil uporabljen sodobni zaporedni raziskovalni načrt (po Creswell, Plano Clark 2007). V prvi fazi je bil izveden kvalitativni del raziskave (fokusne skupine oz. skupinski intervju), v drugi pa kvantitativni (telefonska anketa¹). Kvalitativni del raziskave je bil pripomoček za drugi del raziskave, predvsem za oblikovanje anketnega vprašalnika in pojasnjevanje rezultatov telefonske ankete. Vzorec raziskave, v katerega je vključenih 951 družin, je reprezentativen za družine z mladoletnimi otroki, torej odslkava ta del strukture prebivalstva Slovenije. Četrtna družin (239 družin) ima vsaj enega predšolskega otroka, slaba polovica (455 družin) vsaj enega osnovnošolskega in dobra četrtna (257 družin) vsaj enega srednješolskega otroka. Tako definirane podskupine vzorca so

razmejitveni ključ med posameznimi vsebinami. To na primer pomeni, da so o rednem dnevnem varstvu otrok poročali le starši predšolskih otrok in podobno (več o značilnostih vzorca gl. Rakar *et al.* 2010). Za potrebe tega članka se osredotočamo na odgovore staršev predšolskih in šolskih otrok (skupaj 694 družin).

Raziskava »Potrebe staršev s predadolescentnimi otroki v Sloveniji« (Kuhar, Razpotnik 2010)² je bila izvedena januarja 2010 na vzorcu 375 staršev z otroki do največ deset let. Dostop do spletne ankete je bil objavljen na slovenskih starševskih spletnih straneh: ringaraja.net, zdruzenje-sezam.si, mama.si, familylab.si, anketirani pa so bili k sodelovanju povabljeni tudi s pomočjo osebnih omrežij prek elektronske pošte (vzorec snežene kepe). Vzorec te raziskave je obsegal večinoma ženske (90,7 %). Anketirane osebe so bile v povprečju stare 34,9 let (standardni odklon: 5,3). Večina (62,1 %) je poročala o dokončani višji ali visoki šoli (fakulteti), sledil je magisterij ali doktorat (18,4 %), končano osnovno šolo ali manj pa je imelo zgolj 1,1 % anketiranih. Iz tega sledi, da so anketirani pri tej raziskavi nadpovprečno izobraženi v primerjavi s splošno populacijo. Poleg visoko izobraženih so v tej raziskavi nadreprezentirani tudi prebivalci glavnega mesta Slovenije: 32,5 % anketiranih je izrazilo, da živijo v Ljubljani, sledili so kraji med 2000 in 10.000 prebivalcev (23,2 %), kraji z do 1000 prebivalcev (15,7 %), šele nato kraji med 10.000 in 50.000 prebivalci (14,1 %).

ZAHTEVANE VSEBINE PO SLOVENSKE DRŽAVNI DEFINICIJI DRUŽINSKIH CENTROV IN POTREBE DRUŽIN

Vzgoja za družino (priprava na prihod novega družinskega člana in vzgoja za pozitivno starševstvo)

Prva vsebina, ki jo v dokumentaciji zahteva ministrstvo, se nanaša na vzgojo za družino.

¹ Telefonska anketa je bila izvedena v okviru Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

² Vprašalnik je bil sestavljen v okviru predmeta »mladi starši, skupnostno delovanje in družbene spremembe«, ki je potekal pod mentorstvom Metke Kuhar in Špele Razpotnik na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani v študijskem letu 2009/10.

Gre za vsebine, ki jih starši v zdajšnjih razmerah pridobivajo zlasti v šolah za starše. Teh se udeležujejo tako rekoč vse bodoče matere in tudi bodoči očetje (če želijo biti navzoči pri porodu) v okviru zdravstvenih domov. Glede na negotovosti glede sodobnih starševskih vlog in prakso ter »normo odgovornega starševstva« (Ule, Kuhar 2003) so današnji starši tudi po rojstvu otroka prisiljeni v nenehno informiranje in pridobivanje znanj v zvezi s starševanjem oz. vzgojo na splošno. V raziskavi o potrebah staršev predadolescentnih otrok je petina staršev (20,9 %) izbrala kot najpomembnejšo težavo v zvezi z lastnim starševanjem prav negotovost glede vzgoje otrok (Kuhar, Razpotnik 2010). Nemalo staršev (15,9 %) je tudi izjavilo, da si želijo zlasti večje osebne zrelosti (*ibid.*). Izobraževanje ali informiranje staršev, ki otroke že imajo, lahko poteka v okviru »vzgoje za pozitivno starševstvo«. Takšne vsebine že ponujajo različni nevladni in komercialni ponudniki, pa tudi tako imenovane šole za starše, ki potekajo v okviru vrtcev in šol. Družinski centri bi lahko bili prostor ukvarjanja s temi vsebinami na različne, bolj ali manj formalizirane načine.

Tudi v raziskavi IRSSV so starši predšolskih in osnovnošolskih otrok odgovarjali na vprašanja o tem, koliko se izobražujejo oziroma informirajo v zvezi s starševsko vlogo, družinskim življenjem ipd. (Rakar *et al.* 2010). Pokazalo se je, da je v zadnjem letu storitve informiranja in izobraževanja o temah, kot so pogovori v družini, vzgoja otrok, kako pomagati otrokom pri učenju, pomen pozitivnih družinskih odnosov, napotki za varno mladost in podobno, uporabila tretjina staršev (31,2 % staršev predšolskih in 37,3 % staršev osnovnošolskih otrok). Velika večina staršev, ki se niso informirali in izobraževali, tega niso storili zato, ker niso čutili potrebe po takšnih vsebinah. Približno desetina staršev predšolskih in osnovnošolskih otrok se želi informirati in izobraževati, vendar v okolju, v katerem živijo, teh storitev nimajo na voljo. Za to kategorijo staršev bi bila možnost informiranja in izobraževanja v okviru družinskih centrov, če bi ti delovali v tesni povezavi z lokalnimi okolji, najbolj dobrodošla.

Pomemben vir informacij o možnostih informiranja in izobraževanja o družinskih vsebinah so zaposleni v vrtcih in šolah. To postavlja v neenak položaj starše tistih predšolskih otrok, katerih otroci niso vključeni v vrtce, saj ti starši uporabljajo storitve informiranja in izobraževanja precej manj. Več kot dve tretjini staršev predšolskih otrok, ki imajo otroke v vrtcu, se jih je udeležilo informiranja in izobraževanja večkrat, ne le enkrat (Rakar *et al.* 2010). Ta podatek kaže, da bi bila izobraževanja in informiranja o družini in vzgoji v okviru družinskih centrov aktualna še zlasti za starše predšolskih otrok, ki niso vključeni v vrtce.

Skoraj nikomur od staršev udeležbe na informiranju in izobraževanju ni bilo treba plačati. To starše verjetno dodatno motivira za udeležbo. Podatki iz raziskave IRSSV so pokazali še, da storitve informiranja in izobraževanja veliko bolj uporabljajo bolj izobraženi starši, ki imajo verjetno tudi sicer boljši dostop do informacij in več znanja, zato bi bilo smiselno k izobraževalnim vsebinam pritegniti tudi manj izobražene starše (*ibid.*). Družinski centri, v katerih bi se tudi manj izobraženi starši prijetno počutili in ki bi morda ponujali manj formalizirane oblike izobraževanja ali storitev informiranja, bi lahko dosegli tudi njih.

Izboljšanje komunikacije v družini

Ustrezna komunikacija v družini je ključna za kakovostno družinsko življenje. Starši in otroci po navadi težave zaznajo takrat, ko sami začutijo, da niso slišani ali upoštevani, in ko zato ne morejo ustrezno zadovoljevati svojih potreb in se samouresničevati, pa tudi, če dogovarjanje med družinskimi člani ne poteka gladko. Ker je naslov zahtevane vsebine »izboljšanje« in ne denimo »učinkovita komunikacija v družini«, se zdi, da je v tej vsebini poudarek na kurativi in ne preventivi, kot je sicer značilno za sofinanciranje programov v okviru Direktorata za družino na ministrstvu.

Beck in Beck-Gernsheim (2006) poročata o tem, da vse večje obremenitve delovnega življenja in tudi starševanja povzročajo napetosti. Še posebej starševstvo lahko ob pomanjkanju časa za dialog med partnerjema, za skupno

preživljanje časa v dvoje, vpliva na poslabšanje partnerskega odnosa med staršema. To je problematično glede na ugotovitve, da je kakovostno partnerstvo med (bodočima) staršema prvi pogoj za kakovostno družinsko komunikacijo in življenje. V raziskavi o potrebah družin s predadolescentnimi otroki je 37,6 % staršev priznalo, da bi potrebovali pomoč glede kakovostnejšega partnerstva (Kuhar, Razpotnik 2010). Pri tem je izjemno malo staršev omenjalo, da bi potrebovali svetovalne storitve zaradi slabih odnosov v družini, so pa omenjali problem neskladja med staršema glede vzgoje (*ibid.*).

Rezultati raziskave IRSSV so pokazali, da je pomoč v okviru družinskega svetovanja ali družinske terapije v zadnjem letu iskalo zelo malo družin (vseh skupaj, od družin s predšolskimi otroki do družin s srednješolskimi otroki, 4 %). Zaradi tako majhnega števila je bilo podatek nemogoče nadalje analizirati. Skoraj vsi starši, ki svetovalnih storitev niso uporabili, so navedli, da jih ne potrebujejo. V resnici so storitve svetovanja v slovenskem prostoru še vedno precej stigmatizirane in zanje se ljudje težko odločijo, zato bi možnost svetovanja v okviru družinskih centrov morda kakemu staršu omogočila spoznanje, da lahko tudi sam/a v konkretnem primeru poišče pomoč. Na sploh pa lahko neterapevtsko, ad-hoc (tudi medvrstniško) svetovanje v družinskem centru, ki poteka v sproščnem neformalnem ozračju, razreši marsikatero dilemo, odpravi napetost, skrb. K takšni razbremenitvi lahko pomembno pripomore že sam pogovor z ljudmi, ki so v podobni situaciji, ali trenutek predaha ob tem, ko se tvoj otrok pred tvojimi očmi igra s svojimi vrstniki v igralnici družinskega centra.

Programi za osebno rast otrok in mladostnikov

V raziskavi IRSSV takšni programi niso bili neposredno vključeni, podajamo pa analizo vključenosti otrok po interesnih dejavnostih. Interesne dejavnosti so namenjene sprostivni, razvijanju dejavnosti, ki otroke zanimajo, in razvijanju njihovih sposobnosti, zato poleg drugih dejavnikov lahko pomembno vplivajo na njihovo osebno rast in razvoj.

Raziskava IRSSV je za populacijo predšolskih in šolskih otrok pokazala, da je v splošnem ponudba interesnih dejavnosti razmeroma zadovoljiva in da si jo starši lahko tudi privoščijo (Rakar *et al.* 2010). Tako predšolski kot šolski otroci največ obiskujejo športne dejavnosti, sledijo kulturne in umetniške dejavnosti, manjši delež otrok pa je vključen v učenje tujih jezikov. Enak vrstni red dejavnosti so starši predšolskih in šolskih otrok navedli tudi pri željah, kam bi želeli, da je otrok vključen. To kaže, da velja v prihodnje še naprej spodbujati takšne dejavnosti. Razlike pri vključevanju se med predšolskimi in šolskimi otroki pokažejo pri številu dejavnosti, v katere so vključeni otroci. Šolska populacija se otrok bolj vključuje v interesne dejavnosti, predšolska pa nekoliko manj. To je razumljivo glede na starost otrok. Velja poudariti, da so starši zadovoljni s ponudbo teh dejavnosti tako za predšolske kot šolske otroke. Kar 85,1 % staršev predšolskih otrok meni, da vrtec zagotavlja zadostno ponudbo teh dejavnosti, za osnovnošolske otroke pa za šole tako meni 65 % staršev. Prav tako ni večjih razlik med tema dvema populacijama, kar zadeva finančno obremenitev staršev pri plačevanju interesnih dejavnosti (*ibid.*).

Za analizo potreb, ki bi jih družine lahko zadovoljevale tudi v okviru družinskih centrov, je pomembno poudariti precejšnje razlike, ki so se pokazale pri nadaljnji analizi dostopnosti interesnih dejavnosti glede na materialni položaj družin in kraj bivanja. V interesne dejavnosti so veliko bolj vključeni otroci premožnejših staršev kot otroci staršev z nižjimi dohodki. To kaže na prikrajšanost otrok iz družin z nižjimi materialnim standardom. Iz tega izhaja, da je podpora takšnih programov v okviru družinskih centrov ustrezna in zadovoljuje potrebe, ki so se pokazale v raziskavi IRSSV.

Podatki raziskave IRSSV kažejo tudi to, da so nevladne organizacije poleg šole in vrtcev najpomembnejši akter pri zagotavljanju teh storitev, zato je smiselno poleg ponudbe teh dejavnosti v drugih društvi in zavodih podpreti izvajanje teh dejavnosti tudi v okviru družinskih centrov. Finančna obremenjenost staršev se pri interesnih dejavnostih, ki jih izvajajo nevladne organizacije, ne razlikuje

občutno od tistih, ki jih izvaja komercialni sektor (Rakar *et al.* 2010). Glede na te podatke je razpisna zahteva (MDDSZ 2012), da morajo družinski centri

zagotoviti brezplačno izvajanje vseh programskih aktivnosti za vključene uporabnike, tako individualne obravnave kot tudi izvedbe predavanj in delavnic,

s stališča zadovoljevanja potreb družin smiselna.

Programi za ustvarjalno skupno preživljanje prostega časa in medgeneracijsko druženje

V raziskavi, ki sta jo opravili Kuhar in Razpotnik (2010), je pomemben segment namenjen možnostim odločanja staršev o izrabi časa (ne le prostega časa, ampak časa na splošno). Podatki kažejo na veliko obremenjenost in na nezadovoljstvo staršev s strukturo porabe svojega časa. Več kot štiri petine (84,2 %) anketiranih je izjavilo, da imajo premalo časa za svoje hobije in razvedrilo; skoraj polovica (48 %) celo za spanje; 78,6 % jih meni, da posvečajo premalo časa partnerskemu odnosu; 59,1 % ima premalo časa za prijateljske odnose; »le« 40,6 % jih ocenjuje, da posvečajo premalo časa otroku/-om. Hkrati jih 38,1 % meni, da posvečajo preveč časa delu, ki ga opravljajo za zaslužek.

Pri tem starši zaznavajo največje probleme in težave pri usklajevanju časa za otroke in delovne obveznosti (za dobro polovico staršev – v večji meri za polno zaposlene in ženske – je to eden izmed dveh najbolj žgočih problemov); pa tudi pri usklajevanju starševanja in partnerstva (približno polovica staršev); usklajevanje časa za otroke in svoje hobije oz. prosti čas zase pa je šele na tretjem mestu po zaznani problematičnosti (pojavlja se pri 42,9 % anketiranih). Več kot vsak deseti starš se počuti precej negotov, kako izrabljati prosti čas z otrokom.

Z vsebino »medgeneracijsko druženje« odpira država v razpisu vrata centrov za neformalne oblike druženja, ki so jih kot zelo pomemben – če že ne ključni – element, ki

bi ga želeli in potrebovali, poudarili starši predadolescentnih otrok (Kuhar, Razpotnik 2010). Pri vprašanju, kaj naj bi družinski centri ponujali, so kot najpomembnejšo dejavnost družinskega centra omenjali možnost druženja otrok (povprečje 4,1 na lestvici od 1 do 5), pa tudi možnost za druženje z drugimi družinami oziroma z drugimi starši z otroki (povprečje 3,8 na lestvici od 1 do 5). Starši predadolescentnih otrok bi torej družinski center uporabljali predvsem za to, da bi otrok imel družbo, pa tudi za povezovanje z drugimi starši (*ibid.*). Starši od centra zelo želijo oziroma pričakujejo tudi možnost izmenjave izkušenj, nasvetov, informacij ter nasvetov strokovnjaka. Poleg aktivnega preživljanja časa z otrokom in druženja s starši drugih otrok so anketirani omenjali željo po skupnem organiziranju otroških aktivnosti z drugimi starši. Pri tem je slaba tretjina staršev poudarila tudi možnost, da bi se s kom povezali in se domenili za izmenjavo pri varstvu otrok v popoldanskem času. Tudi odgovor, da bi želeli v takem centru v miru popiti kavo/čaj in kaj prebrati, medtem ko bi se otrok igral, je požel zelo visoko strinjanje staršev (*ibid.*).

Tretjina staršev v raziskavi o potrebah družin predadolescentnih otrok je več stikov z ljudmi v podobni življenjski situaciji opredelila kot svojo prednostno potrebo. Ljudje v podobnih življenjskih okoliščinah so lahko pomemben vir psihosocialne in čustvene opore (*ibid.*). Takšne potrebe potrjujejo tudi ugotovitve dela raziskave IRSSV o sodelovanju v internetnih forumih, saj kažejo na potrebe staršev po »druženju s starši drugih otrok« in izmenjavi mnenj z drugimi starši (Rakar *et al.* 2010).

Glede na podatke raziskave IRSSV bi lahko v ta vsebinski sklop programov vključili med drugim potrebe družin, ki se nanašajo na otroška igrišča, še posebej zaprta igrišča, kot jih poznajo ponekod v tujini. Raziskava IRSSV je opozorila na nezadovoljenost potreb staršev glede dostopnosti otroških igrišč, predvsem v primernih okoljih (*ibid.*). V teh okoljih pospešeno nastajajo nove soseske, zaprta igrišča pa obstajajo v Sloveniji le v okviru trgovskih centrov. Te potrebe mladih družin bi tako lahko podprli s pomočjo programov podpore razvoju

družinskih centrov kot prostorov srečevanja družin (ki bi seveda obsegali igralnico, morda tudi zunanje igrišče). Zapolnjevali bi potrebe družin po druženju z drugimi družinami in po medgeneracijskem druženju.

Ob tem naj opozorimo, da se v tem delu razpisa ministrstva opredelitev družinskih centrov najbolj zadeva širši aspekt sodelovanja in druženja med različnimi generacijami in se približuje zasnovi družinskih centrov kot medgeneracijskih centrov in s tem izstopi iz pogleda na družinske centre kot na podporne organizacije »le« za družine z (majhnimi) otroki. S poudarkom na »medgeneracijskem druženju« zajema tudi programe druženja, kot so mini kuharski tečaji, ročne spretnosti in podobno. V tej dejavnostih bi starejši svoja znanja in izkušnje prenašali mlajši generaciji in obrnjeno. Vendar pa razpisna dokumentacija ni tako podrobno opredeljena, da bi bilo iz nje razvidno, ali tudi na ministrstvu to zahtevano vsebino razumejo enako, kot jo avtorice tega članka opisujemo glede na opredeljene potrebe družin.

Organizirano občasno varstvo otrok

Potreba po občasnem varstvu otrok je ena izmed najpomembnejših potreb staršev. To sta pokazali obe raziskavi (Kuhar, Razpotnik 2010, Rakar *et al.* 2010). V raziskavi IRSSV je to potrebo izrazila skoraj polovica staršev osnovnošolskih otrok in velika večina staršev predšolskih otrok. Podrobnejša analiza tega podatka pokaže, da občasno varstvo v popoldanskem času potrebuje polovica staršev (46 % staršev predšolskih in 58 % staršev osnovnošolskih otrok), četrtina v večernem času (28 % staršev predšolskih in 23 % staršev osnovnošolskih otrok). Starši so navajali tudi logistične težave oziroma težavo z varstvom v t. i. vmesnem času – kje naj bo otrok v času od zaprtja vrtca oziroma od konca podaljšanega bivanja do prihoda staršev iz službe in v nekaterih primerih tudi zjutraj pred odprtjem šole (vrtci imajo to večinoma dobro urejeno). Da problem ni zanemarljiv, kaže podatek, da je to težava desetine staršev predšolskih in šolskih otrok (Rakar *et al.* 2010).

Starši bi občasno varstvo potrebovali tudi v dopoldanskem času, za konec tedna in praznike, vendar nekoliko manj. Potrebo po občasnem varstvu v dopoldanskem varstvu je izrazilo nekoliko več staršev predšolskih otrok (12 %) v primerjavi s starši osnovnošolskih otrok (4 %). Slaba tretjina staršev, predšolskih in šolskih, potrebuje varstvo nekajkrat na mesec, tretjina enkrat ali večkrat na teden, petina enkrat na mesec in sedmina nekajkrat na leto. Po takšno varstvo se starši daleč najpogosteje obračajo na stare starše svojih otrok (starši predšolskih otrok v 87 % in starši osnovnošolskih otrok v 76 %). To kaže na že večkrat ugotovljena močna družinska omrežja slovenskih družin (*ibid.*). Vendar pa je v raziskavi o potrebah predadolescentnih družin (Kuhar, Razpotnik 2010), v vzorcu katere so nekoliko nadreprezentirani živenci v Ljubljani, kar tretjina staršev navedla, da živijo stari starši v kraju, oddaljenem več kot eno ure vožnje, se pravi, da vsaj za to tretjino staršev pomoč starih staršev ni lahko dostopna. Ista raziskava je v nasprotju z raziskavo IRRSV pokazala, da le pri 45,7 % anketiranih otroka občasno zvečer varujejo stari starši, kar v 39,2 % otroka zvečer vselej varuje eden od staršev.

Med preostalimi viri pomoči pri občasnem varstvu lahko naštejemo še druge sorodnike, starejše otroke v družini, prijatelje in sosede (vse skupaj v obeh raziskavah koristi manj kot 10 % staršev), plačano varstvo. Glede na raziskavo IRRSV to uporablja le dober odstotek staršev predšolskih in osnovnošolskih otrok. Med starši, ki organiziranega občasnega varstva ne uporabljajo, jih v raziskavi IRSSV večina trdi, da takšnega varstva ne potrebujejo, nekateri pa so omenili problem odsotnosti ponudbe v njihovem okolju ali pa preveliko finančno obremenitev, torej finančno nezmožnost družin. V raziskavi o potrebah staršev s predadolescentnimi otroki pa je skoraj 7 % staršev navedlo, da redno najemajo plačano varuško/varuha.

Rakar *et al.* (2010) so pokazali še, da bi skoraj polovica staršev, med njimi prevladujejo mlajši starši, izkoristila organizirano občasno varstvo, če bi bilo na voljo (npr. občasno varstvo v okviru vrtca, društev, igralnih koticov

v nakupovalnih središčih). Za to bi bili pripravljeni celo prispevati vsaj delno povračilo stroškov. Kaže se torej potreba po spodbujanju lokalnih skupnosti, da bi bolj poskrbele za razvoj ustreznih rešitev oziroma da bi financirale programe tistih nevladnih organizacij, katerih sestavni del ponudbe so programi, ki zagotavljajo takšno storitev. Med njimi prav gotovo lahko kot pomembne uvrstimo družinske centre, saj je občasno dopoldansko ali popoldansko varstvo sestavni del njihove osnovne dejavnosti.

Odrpito obstaja vprašanje večernega varstva in varstva za konec tedna. To je seveda v domeni posameznega lokalnega okolja, ki ima vse možnosti in zmožnosti, da se na povečano takšno potrebo lahko odzove na ustrezen način. Ena od možnosti je vsekakor ponudba večernega ali vikend varstva v družinskih centrih, ni pa to nujno. Družinski centri bi lahko v okviru svojih dejavnosti omogočali organizacijo takšnega varstva v svojih prostorih ali pa delovali kot informacijsko središče in ponujali staršem celostne informacije o ponudbi varstva v lokalnem okolju ter seveda možnosti za medvrstniško samoorganiziranje.

Izvajanje počitniških aktivnosti za otroke

Čas počitnic pomeni za številne starše veliko čustveno in organizacijsko obremenitev, še zlasti kadar si sami ne morejo vzeti letnega dopusta, da bi ostali doma z otrokom oziroma z otroki, hkrati pa se ne morejo zanesti na osebna omrežja, ki bi lahko zagotovila takšno pomoč. Zato se je potreba po počitniškem varstvu v raziskavi IRSSV pokazala kot zelo pomembna potreba staršev majhnih otrok. Družinski centri lahko v lokalnih skupnostih zagotavljajo pomoč pri preživljanju počitniškega časa, pri tem pa otroci niso v šolskem (izobraževalnem oziroma formalnem) okolju, ampak v prostoru, ki ga tudi sicer obiščejo s starši in ga že poznajo.

Iz raziskave IRSSV je jasno, da je absolutno najpogostejši način počitniškega varstva med šolskimi počitnicami varstvo pri starih starših. Povezano je z oddaljenostjo bivališča starih

staršev, ne pa tudi na primer z demografskim in materialnim statusom družin. Največ družin se za takšno varstvo odloča, če otrokovi starši in stari starši živijo v isti hiši (skoraj tri četrtine družin), sledijo tisti, ki živijo do 15 minut vožnje stran (dobra polovica družin). Med družinami, pri katerih je ta oddaljenost večja od ene ure vožnje, se jih za takšno počitniško varstvo odloča manj (dobra petina družin). Varstvu pri starih starših sledi varstvo enega izmed staršev, temu pa preživljanje počitnic otrok samih doma.

V organizirano počitniško varstvo se, sodeč po izsledkih raziskave IRSSV, vključuje slaba polovica osnovnošolskih otrok. Vključenost je povezana z izobrazbenim statusom, in sicer se delež vključenih otrok povečuje z višanjem stopnje izobrazbe staršev. Večinoma starši otroke vključujejo v dejavnosti, ki jih organizirajo nevladne organizacije (61 % staršev), sledijo jim aktivnosti v okviru šol (18 %), v okviru cerkve (11 %) ter najmanj v aktivnosti, ki jih ponujajo komercialne organizacije ali podjetja (7 %). Več kot polovica staršev pa svojih otrok v organizirano počitniško varstvo ne vključuje, in sicer predvsem zato, ker starši menijo, da otrok teh dejavnosti ne potrebuje (56 % staršev), pa tudi zato, ker ne glede na potrebo po tem v okolju, kjer družina živi, teh dejavnosti preprosto ni na voljo. Poleg tega nekateri starši ali niso dovolj informirani (3 %) ali pa niso finančno zmožni pokritih stroškov v zvezi s počitniškim varstvom (3 %). Poleg tega, da si 3 % staršev tega finančno ne more privoščiti, je za petino staršev ta strošek velik ali zelo velik (Rakar *et al.* 2010).

Družine torej v splošnem čutijo potrebo po organiziranih oblikah počitniških dejavnosti. Problem se kaže v tem, da takšnih dejavnosti v nekaterih okoljih sploh ni na voljo ali pa jih ni dovolj. To je še posebej značilno za manjše slovenske kraje. Poleg tega so v organizirane počitniške dejavnosti bolj vključeni otroci staršev z višjo stopnjo izobrazbe in tistih, ki so bolj informirani, manj pa otroci staršev z nižjo stopnjo izobrazbe in slabšo stopnjo informiranosti. Pomembno je poudariti tudi, da za nekatere starše organizirano počitniško varstvo pomeni precejšnje finančno breme (*ibid.*).

Korak v izogib pomanjkanju organiziranega počitniškega varstva bi lahko bil v smeri spodbujanja lokalnih skupnosti in šol, da, po eni strani, intenzivneje ugotavljajo potrebe po takšnih dejavnostih in, po drugi strani, preučijo možnosti za razvoj (dodatne) ponudbe v svojih lokalnih okoljih. Med različne možnosti, ki se kažejo kot ugodne rešitve tega primanjkljaja, sodi tudi spodbujanje razvoja družinskih centrov, ki morajo po najnovejši državni opredelitvi družinskih centrov izvajati tudi počitniške aktivnosti za otroke. Poleg tega bi se lahko v okviru družinskega centra zagotovil tudi intenzivnejši pretok informacij o možnostih različnih oblik organiziranega počitniškega varstva, predvsem kot izmenjava dobrih praks in pozitivnih izkušenj. Tudi to bi povišalo stopnjo informiranosti staršev.

Priprava na skupno življenje

Glede na to, da sociološka definicija družine vključuje obstoj otroka oziroma pripadnike dveh ali več generacij, smo raziskavo o potrebah družin na IRSSV in o načinih zadovoljevanja potreb opravili na populaciji že obstoječih družin in starši so odgovarjali na različne sklope vprašanj glede na starost otrok. Vidik priprav na skupno življenje oziroma vidik partnerstva ni bil vključen. Poleg vsebine o vzgoji za družino je tudi ta del zastavljen izrazito preventivno, še preden lahko sploh govorimo o potrebah družin.

POTREBE DRUŽIN, KI NISO ZAJETE V DRŽAVNI OPREDELITVI DRUŽINSKIH CENTROV

Med potrebami družin, ki jih opredelitev družinskih centrov v operacionaliziranih zahtevanih vsebinah ne zajema in bi jo bilo smiselno vključiti, je potreba po informiranosti o možnih storitvah v lokalnem okolju. Ena od večjih potreb, ki so jo starši omenjali v raziskavi IRSSV ne glede na področje, je bila potreba po informiranosti³ (Rakar *et al.*

2010). Družinski centri kot informacijska središča niso poudarjeni v nobeni zahtevani vsebini v razpisu, čeprav je ta vidik družinskih centrov v sami državni opredelitvi naveden. Glede na to potrebo staršev po informiranosti bi bilo smiselno, da bi imeli centri tudi vlogo informiranja staršev o družinski ponudbi v lokalnem okolju in drugih temah s področja družinskega življenja. V raziskavi o potrebah staršev predadolescentnih otrok se je pokazalo, da so za več kot petino staršev tudi drugi starši (ki jih ne prištevajo med prijatelje) potencialni vir nasvetov glede vzgoje in nege otroka ter informacij o storitvah in artiklih (Kuhar, Razpotnik 2010). V tem pogledu so družinski centri tudi središče za izmenjavo informacij med starši.

SKLEP

V članku o potrebah sodobnih družin in državnem vidiku družinskih centrov smo povezale potrebe družin, kot jih zaznavajo starši, z družinskimi centri kot podpornimi institucijami družinam pri zadovoljevanju potreb. Dejavnosti družinskih centrov smo gledale z zornega kota države. Ta perspektiva se kaže v načinu opredelitve družinskih centrov. Pri opredelitvi družinskih centrov se nismo osredotočile (le) na samo definicijo družinskih centrov, ampak smo za analizo uporabile zahtevane vsebine, ki jih Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve kot pristojno ministrstvo navaja v javnem razpisu (MDDSZ 2012). Zahtevane vsebine namreč pomenijo operacionalizirano oziroma konkretizirano osnovno definicijo.

V analizi smo uporabile rezultate dveh raziskav, ki se vprašanja potreb družin lotevata z različnih perspektiv. Raziskava IRSSV (Rakar *et al.* 2010) se osredotoča na vprašanje potreb družin po različnih oblikah storitev, raziskava o potrebah družin s predadolescentnimi otroki (Kuhar, Razpotnik 2010) pa odgovarja tudi na vprašanja samih odnosov med staršema ter širšega zasebnega omrežja in možnosti zadovoljevanja potreb staršev, ki pomembno vplivajo na družinske odnose in vsakdanje življenje družin.

³ Gre za odgovore, da bi določeno storitev potrebovali, pa nimajo na voljo informacij o njej.

Že v sami državni definiciji je nakazana podpora vloga družinskih centrov. To kaže na stališče države, da naj bi družinski centri zagotavljali storitve, ki niso pokrite v okviru javne mreže. Poleg tega se to pokaže v delu razpisa, v katerem je opredeljeno, kdo se lahko na razpis prijavi – zasebni ponudniki, ki so po »standardni klasifikaciji dejavnosti« (AJPES) registrirani za opravljanje dejavnosti socialnega varstva. Za dejavnost družinskih centrov je še zlasti pomembna zadnja navedena dejavnost »93.299 – Druge nerazvrščene dejavnosti za prosti čas« (MDDSZ 2012), s katero država v razpisu odpira vrata neformalnim vsebinam, ki jih med potrebami starši zelo poudarjajo.

Povezava potreb družin z državnim vidikom družinskih centrov kaže na veliko pokritost potreb, ki so jih v obeh raziskavah opredelili starši, s tem, kako družinske centre razume država. Večino potreb, ki so bile identificirane v raziskavah, je bilo možno umestiti v zahtevane razpisane vsebine. Vendar pa so nekatere zahtevane vsebine opredeljene precej ohlapno in si jih je možno različno razlagati. Da bi se v prihodnje izognili različnemu razumevanju zahtevanih vsebin, bi bilo smotno, da je razpisna dokumentacija v tem delu bolj konkretna – recimo, kaj je mišljeno z »izboljšanjem« komunikacije, kaj pomeni »ustvarjalno« preživljanje prostega časa, kaj pomeni izraz »pozitivno« starševstvo ipd.

Z državnega vidika je pomembno, da so storitve za pomoč družini čim bolj dostopne vsem družinam, zato je v razpisni dokumentaciji izražena zahteva po lokalni podpori družinskemu centru, ki se kaže bodisi v sofinanciranju programa bodisi v zagotovljenem prostoru. V nasprotnem primeru bi bili lahko priče zgoščevanju družinskih centrov v urbanih središčih. To se je v preteklih letih že začelo dogajati. Narat *et al.* (2011) so namreč ugotovili, da jih je bilo leta 2010 skupaj v Sloveniji 31, od tega kar tretjina (10) v Ljubljani. Obe raziskavi, ki smo ju v članku uporabili pri prepoznavanju potreb družin, poudarjata, da so nekatere potrebe družin splošne, nevezane na okolje; nekatere se pogosteje pojavljajo v urbanih območjih (npr. potreba po občasnem varstvu, povezovanju z drugimi starši), nekatere pa v neurbanih (npr.

potreba po brezplačnih dodatnih neformalnih vsebinah, svetovanju).

Z vidika zadovoljevanja potreb družin je po našem mnenju najpomembnejša zahtevana vsebina »programi za ustvarjalno skupno preživljanje prostega časa in medgeneracijsko druženje«. Sem smo lahko umestili največ izraženih potreb družin: potrebo po druženju otrok, potrebo staršev po druženju z drugimi starši, različne ustvarjalne dejavnosti za starše in otroke ipd. Starše bi razbremenilo, če bi bili družinski centri že prostorsko zasnovani neformalno, se pravi, da bi imeli majhno kuhinjo za pripravo napitkov ali manjših obrokov in prigrizkov ter prostore, ki bi spominjali na dnevno sobo. V tako neformalnem okolju bi bilo možno staršem ponujati tudi ad-hoc svetovanje, ki bi starše razbremenila in jih psihološko podprla na enem mestu. Takšne storitve lahko v neformalnem ozračju delujejo izrazito preventivno.

Iz analize potreb družin glede na razpisne pogoje, ki kažejo na državni vidik družinskih centrov, bi kazalo v prihodnje zahtevane vsebine diferencirati. Namesto da morajo biti zastopane enakomerno, bi bilo z vidika potreb družin bolje, da sta najbolj zastopani vsebini »programi za ustvarjalno preživljanje prostega časa in medgeneracijsko druženje« ter »organizirano občasno varstvo otrok«. Družinski centri so namenjeni predvsem družinam in zadovoljevanju potreb družin, ki že obstajajo, zato vsebini »priprava na skupno življenje« in »priprava na starševstvo« v razpisih ne moreta imeti enake vrednosti kot potrebe, ki že obstajajo.

Med vsebine, ki bi jih bilo treba glede na zaznane potrebe družin vključiti v družinske centre, pa jih za zdaj v razpisni dokumentaciji nismo zasledili, sodijo zlasti storitve informiranja. Če bi bili družinski centri enakomerno teritorialno razpršeni, bi veljalo razmišljati v smeri, da bi opravljali tudi vlogo lokalnih informacijskih središč za družine. Starši bi imeli tam na voljo informacije o vseh relevantnih storitvah in prireditvah, ki bi bile zanje zanimive. S tem bi družinam olajšali iskanje informacij in delovali kot točka »vse na enem mestu«.

Najnovejša konceptualizacija družinskih centrov v Sloveniji gre v smeri trendov iz

tujine, da so družinski centri usmerjena, integrirana ponudba in pomembno križišče lokalnih omrežij, pomembnih za družine (več v Rakar, Boškić, Kuhar v tej tematski številki). Trend je, da centri povezujejo doslej ločene ponudbe za starše in otroke (kot so: prostori komuniciranja in srečevanja, razširitev institucionalnega varstva otrok, izobraževanja staršev, jezikovni tečaji za starše z migrantskim ozadjem, svetovanje o vzgoji, skupno delo z drugimi socialnimi službami, zdravniki in drugimi akterji s področja zdravstva, gospodinjiski servisi).

Pri tem se ustvarjajo sinergični učinki. Pravzaprav nastajajo prava kooperativna omrežja, katerih cilj je sistematično skupno delo. Tudi diskurz o družinskih centrih gre v smeri promocije družinskih centrov kot prostorov za vso družino, krepitve starševskih kompetenc in izboljševanja združevanja zaposlitvene in družinske sfere. Z vidika zadovoljevanja potreb družin gre vsekakor za dobrodošle novosti. Opozoriti pa velja, da smo v članku analizirale opredelitev družinskih centrov glede na potrebe družin, nismo pa analizirale oz. problematizirale finančnega vidika. V prihodnje bi veljalo analizirati tudi vprašanje, koliko višina finančne podpore države družinskim centrom omogoča izpolnjevanje zahtevanih vsebin oziroma koliko bodo družinski centri, glede na višino prejetih sredstev, lahko zadovoljevali izražene potrebe družin. Predvidevamo, da bo ta vidik verjetno vključen med teme evalvacij delovanja družinskih centrov.

VIRI

- BECK, U., BECK-GERNSHEIM, E. (2006), *Normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- CIPOT MAL, T. (2004), *Sodobne podporne mreže družin v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (diplomsko delo).
- CRESWELL, J. W., PLANO CLARK, V. (2007), *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- DREMELJ, P. (2007), *Vloga družinskih in medosebnih odnosov v okoliščinah pozne moderne*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).
- FERLIGOJ, A., KOGOVŠEK, T., DREMELJ, P., HLEBEC, V., NOVAK M. (2002), *Omrežja socialnih opor prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo.
- HUMER, Ž., KUCHAR, M. (2010), Domače in skrbstveno delo ter odnosi med spoloma: Stare zgodbe v novih preoblikah?. *Družboslovne razprave*, 26, 56: 81–96.
- HUWILER, K. (1998), Alltägliche Belastungen von Müttern durch ihre Kinder in den ersten vier Lebensjahren: Eine Längsschnittstudie. *Psychologie in Erziehung und Unterricht*, 45, 4: 261–279.
- INGLEHART, R. (1997), *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- KANJUO MRČELA, A., ČERNIGOJ SADAR, N. (2007), *Delo in družina: S partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KOVACHEVA, S. (2006), Youth transitions and family support in a transforming social context: Reflections from the New Member States. V: Lutz, W., Richter, R., Wilson, C. (ur.), *The new generations of Europeans: Demography and families in the enlarged European Union*. London in Sterling, VA: Earthscan (145–176).
- KUHAR, M., RAZPOTNIK, Š. (2010), *Potrebe slovenskih staršev s predadolescentnimi otroki: Sumarno poročilo o spletni anketi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Pedagoška fakulteta.
- LASCH, C. (1979), *Das Zeitalter des Narzissmus*. München: Bertelsmann Verlag.
- MDDSZ (2012), Javni razpis za sofinanciranje programov v podporo družini v letih 2012–2013. Razpisna dokumentacija: [http://www.mdds.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi_in_javna_narocila/?tx_t3javirazpis_pi1\[show_single\]=952](http://www.mdds.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi_in_javna_narocila/?tx_t3javirazpis_pi1[show_single]=952) (15. 2. 2012).
- NARAT, T., KUCHAR, M., KOVAČ, N., NAGODE, M., KOBAL TOMC, B. (2011), *Razvoj družinskih centrov: Končno poročilo*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- PUTNAM, R. D. (2000), *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- RAKAR, T., BOŠKIĆ, R., BOLJKA, U., DREMELJ, P., NAGODE, M., ČRNAK-MEGLIČ, A., RIHTER, L. (2010), *Raziskava o potrebah družin po različnih oblikah storitev: Končno poročilo*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.

- RENER, T., HUMER, Ž., ŽAKELJ, T., VEZOVIK, A., ŠVAB, A. (2008), *Novo očetovstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Resolucija o temeljnih oblikovanju družinske politike v Republiki Sloveniji (1993), *Ur. l. RS*, št. 40/1993 z dne 17. 7. 1993.
- TOMANOVIČ, S. (2008), Families and social capital: Some issues in research and policy. *Sociologija*, 1: 1–16.
- ULE, M., KUCHAR, M. (2003), *Mladi, družina, starševstvo: Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- ULE, M., RENER, T., ŽAKELJ, T. (2003), Tipi družin in socialne mreže. Končno poročilo raziskovalne naloge. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.